

Мусатов С.О.

МЕТАПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ КОМУНІКАТИВНОГО ВИМІРУ ОСОБИСТОСТІ

Порівняння людини із тваринами вказує на комунікацію як універсальну умову людського буття. Вона настільки складає його всеохоплюючу сутність, що все, що є людина і що є для людини, здобувається у комунікації.

К. Ясперс [14, с.57]

Аналізується походження концепцій особистості у психології. Показано, що індивідуальні чинники їх евристичності пов'язані із соціально-типовими та оригінально-індивідуальними особливостями світогляду авторів. Серед останніх чинників розглянуто глибинні психологічні утворення, які є наслідком переживання спільної з іншими людьми нужди, співвіднесення себе з ними у контексті суспільного буття.

Ключові слова: особистість, комунікація, метапсихологія, комунікативний вимір особистості.

Анализируется происхождение личности в психологии. Показано, что индивидуальные факторы их эвристичности связаны с социально-типичными и оригинально-индивидуальными особенностями мировоззрения авторов. Среди последних факторов рассмотрено глубинные психологические образования, которые являются результатом переживания общей с другими людьми нужды, соотнесения себя с ними в контексте общественного бытия.

Ключевые слова: личность, коммуникация, метапсихология, коммуникативное измерение личности.

The genesis of conceptions of personality in psychology is analysed. It is shown that individual factors of their heuristic potency are connected with socially typical and individually specific peculiarities of authors world-view. Among the latter factors, deep psychological patterns are considered which are the results of the person's experiencing common, with other people, needs, of his/her correlating with then in the context of social being.

Keywords: personality, communication, metapsychology, personality's communicative aspect.

Психологія, мабуть витягла щасливий жереб, бо більшість її проблем перманентно актуальні й суспільно значущі. Та проблема особистості, навіть

у їх списку, має особливий статус. Вона належить до тих предметів психологічного знання, що зумовлюють результативність вивчення багатьох інших питань людинознавства, суттєво пришвидчують їх аналіз і не тільки в інтересах психологічної науки, а й, що не менш важливо, сучасної культури в цілому [1;2;6;7;8 та ін.].

Остання, з свого боку, теж об'єктивує актуальні, злободенні запити, унаочнено демонструючи їхню невідкладність, але не рідко у побутовому форматі з типовим для нього синкретизмом. Тому звернення до наукової психології, її засобів аналізу піднятих суспільною практикою питань, запитів вимагають попереднього коректно-селективного вивчення їх сутності, щоб з'ясувати, принаймні, якою мірою їм відповідає компетенція психології, визначення нею буття [2;3;7;11 та ін.].

З необхідністю, в таких випадках, питання, ніби суто ситуативні, практичні, мають трансформуватись у теоретичні й розглядатись як емпіричні узагальнення. А оскільки вбачати психологічний зміст у хитросплетінні обставин і прихованих за ними проявах „людського фактора” вимагає „поставити проблему” і таким чином намітити орієнтири її вирішення, то цілком зрозуміло, якою багатоаспектною має бути компетентність фахівця з сучасної персонології. Водночас процес її набуття є становленням фахової позиції „Я” дослідника, його „метапсихології”. Для нас він пов'язаний із комунікативним виміром особистості. З'ясуємо, хоча б абрисно, його психологічні витoki.

Психологи, що мають на меті диференційно визначити ключові фактори досліджуваних особливостей буття людей у його особистісному зрізі неодмінно зустрічаються не тільки з багатозначністю поняття „особистість”, а й з багатьма іншими термінологічними складнощами, головною з яких є їхня принципова неузгодженість [1;2;9 та ін.]. Психолог при цьому зустрічається з труднощами, подібними до тих, що характерні для визначення поняття світу, життя, психіки. Те, що можна з певною обґрунтованістю твердити, це те, що є підстави вказати на ознаки, які

відносяться до особистісних, й ті, що до особистості не відносяться безпосередньо. За цільовими установками психології, які розглядаються нижче, особистість – це суб'єкт, що себе переживає, рефлексує, здатний до відповідальних вчинків, у яких конструктивно співвідносить себе із світом, його дійсністю, з метою пізнати та засвоїти його цінності.

Людська мета осягти світ розумом і волею, щоб змінити його „під себе”, є необхідною та все ж недостатньою для здійснення особистістю себе у світі. Вона необхідна, беручи до уваги контекст безпосередньої залежності від життєвих обставин, до яких людина потрапляє з невідомих їй та незалежних від неї причин і їх передумов. Але водночас у своїй свідомості і вчинках людина прагне вийти за обмежуючі обставини. Вона вдається для цього до рефлексування відповідних детермінант та, абстрагувавшись від їх безпосереднього змісту, віднаходить вищий сенс життя, переймається філософськими проблемами своїх відносин із світом. Таким способом особистість приймає як практичну і особисто визначальну проблему світогляду. Відбувається повернення до себе, щоб збагнути з рештою (в черговий раз!) власну неповторність, ту „самість”, яка не тільки їй належить, але тільки їй розкривається у всій глибині.

Самопізнання такого ґатунку є складною індивідуальною роботою, але на певному етапі „саморуху” особистості, найчастіше в юності, неодмінною й продуктивною. Неповторність своєї натури хоча б один раз у житті повинен зрозуміти кожен, без цього акту не може відбутися особистість, бо вона є відповіддю світу і людству на вічне питання „хто ти і для чого ти є?”.

На шляху до самотворення це питання може спонукати неповторність самовиразу і навіть оригінальність, що охоплюватиме багатоманітність людського бачення світу й дієвого позиціонування в ньому. Та з цієї позиції тільки й може відкритися особі її всезагальність або приналежність до людства з його призначенням, зокрема – прагнути розуміння всеосяжної, глибинної сутності світу, щоб вмістити у собі все його багатство, приєднавшись таким чином до нього не стільки як до „речі в собі”, скільки до

„речі для нас”, як сказав би І. Кант. Потрібно відкрити шлях такому пізнанню, а він є культивованим змістом оригінального і неповторного в суб’єкті осягнення світу розумом і волею. Як має відбутися багатостороннє охоплення цього гносеологічного предмету, якою має стати для цього сама особистість та, загалом, наскільки достатнім є для цього науковий потенціал психології? Та, щоб дістатися обнадійливих відповідей на ці з цього питання треба хоча б співставити себе із світом і, отже, достеменно зрозуміти обидва ці предмети, принаймні, розкрити людський спосіб існування в світі.

Ця мета вимагає позбутися звичної зануреності у буденне саморозуміння. А, вмотивовуючи акти пристрастного пошуку значення власного „Я”, вона спонукає збагнути масштаби складності світових процесів, розширюючи для нього ареал невідомого природного і суспільного з їх загрозами та імперативами.

Таким чином людська свідомість „подвоює”, щонайменше, світ, виходячи в той же час із емпіричних свідоцтв його цілісності і гармонійності. Даний парадокс спровоковано об’єктивною інтраективністю людини й світу, бо вона є його продуктом, особливою складовою, в якій та за допомогою якої життя рефлексує себе у цій своїй мислячій формі буття, [13 та ін.] просякненого системними антиноміями й протиріччями. У боротьбі з ними й відбувається неповторне життя і самоздійснення людей. Тому, мабуть, вони, встановлюючи сутність дійсності з наміром розкрити її об’єктивно, тобто у притаманних їй закономірностях та спираючись на факти, створюють оригінальні, але все ж таки подоби реального світу, в яких домінують авторська метапсихологія і відповідне до нього ставлення. Ідейна боротьба між такими концептуальними уявленнями за відповідність об’єкту – картині світу – триває, породжуючи в основному статичні його моделі.

Слідом же за Г.В. Лейбніцом, Г. Лотце, Г.С. Сковородою та іншими онтологічно поєднаний світ слід моделювати не статично, а як взаємодію, певний діалог його –макросвіту – із людським буттям, що є його зліпком – мікросвітом -, адже поза зустріччю у взаємообумовлюючому контексті буття

і людини як таке буття (особливо з точки зору психолога) проявляє себе в основному як фізична природа.

Тож, прийнявши думку, що світ набуває визначеності у співвіднесенні з людиною, необхідно, мабуть, піти далі, поставивши питання про психологічні рушії встановлення позаситуативного сенсу зв'язків „людина - світ” [11].

Дійсно, задля якої цінності, на зустріч якій меті має місце одвічна спроба людини осягти себе у світі? І що саме криється за цим, на перший погляд зовсім неактуальним для практичного життя, відірваним від його нагальним потреб, прагненням? І далі, що його вмотивовує? А, крім того, чому пов'язане з ним уміння абстрагуватися і вбачати у повсякденних колізіях, протиріччях предмет для теоретичних узагальнень увійшло в практику оцінювати рівень свідомості особистості за досконалістю цього інтелектуального вміння? Адже, його питома вага у практичному інтелекті, вирішенні питань життєдіяльності незначна, мізерна.

Виходячи із прийнятих нами гуманістичних координат з їх пріоритетом, яким є ні що інше як людський спосіб існування в світі, відповіді на підняті питання мають зосереджуватись навколо стрижневої думки, згідно з якою здатність мислити світ і себе саме по-людськи якраз і полягає у властивості свідомості особистості відтворювати й утримувати всі сторони буття. Розвинута в процесі еволюції ця здатність, увібравши в себе орієнтаційну, координаційну функцію психіки [3 та ін.], є її прерогативою та диференціальною ознакою сучасної людини з її ставленням до світу. Це особливе, наскрізно інтелектуальне ставлення. Воно відбувається завдяки усвідомленню і зчитуванню тієї інформації, яка закодована у будь-яких сигніфікативних проявах предметного світу, її декодуванню та означенню словом.

Завдяки останньому свідомість може поєднувати, зокрема і з суто практичними намірами, обидва розуміння дійсності – безпосереднє та опосередковане. Та це не механічний акт сполучення, а творчий прорив до

істини, сутності світу і людини. Отже, діалектична єдність і взаємовизначення людини і світу здійснюється комунікативно, тобто за допомогою спеціалізованих здібностей людей встановлювати, модифікувати, розвивати, згортати діалог (у широкому розумінні цього поняття), культивованих людством протягом усієї історії його становлення. При цьому основним полігоном апробації зв'язків із „зовнішнім”, великим світом є складний світ людських відносин, де комунікабельність кожної особистості виступає однією з найважливіших її здатностей бути прийнятою серед інших осіб у соціальному контексті суспільного буття.

Бути комунікантом, означає, зокрема, залишаючись номінально тією самою особою, змінюватись якісно, адже єдність, яку ми хочемо утворити з іншою людиною чи групою людей передбачає не тільки обмін цінностями найрізноманітнішого змісту, тобто спілкування, але і вчинки інтерактивного характеру, в тому числі – і в очікуванні задоволення, інтелектуальної насолоди від цих контактів. Вони є іманентною передумовою творчості, бо механічне, тілесне єднання, взаємодія легко доступні спостереженню й тому здаються зрозумілими, в той час як переконування, складнощі досягнення партнерської згоди між людьми потребують взаємних зусиль та винайдення адекватних засобів для психологічного перетворення комунікантів, міцним ґрунтом якого не рідко виступають самі лише кон'юктивні почуття (афіліація, атракція тощо).

До того ж, природна фізична роз'єднаність людей, а також опосередковуюча роль їх уявлень один про одного, особливо якщо в них містяться елементи недовіри, розбрату можуть спотворювати і без того складний діалог, віддаляючи комунікантів, хоча їхня мета протилежна. Та існують вони не стільки у схожих чи різних фізичних реаліях, скільки у суб'єктивних відображеннях цих світів, а це і вмотивовує їхні оцінки світу та відповідні вчинки, в тому числі комунікативні. Останні, як ніщо інше, повно і прозоро свідчать про практичне ставлення й суб'єктивне осмислення світу речей та світу людських взаємин, що утворюють „життєвий світ людини” [11

та ін.], де відбувається ієрархізація (тут і тепер) способів життєдіяльності у відповідності із інтегративним образом світу. Утворення такої моделі так чи інакше апелює до сутності 50-ти фізичних констант, задіяних в утворенні образу „Великого світу”. Серед них наголосимо одну, яка безальтернативно підігріває людські інтереси.

Та вона не породжує просту допитливість, а змушує прокинутись глибинний реліктовий страх того, що реальний світ у його дійсності не є таким, яким ми його уявляємо, не дивлячись на релаксуючу логіку тверджень про людську практику як критерій істини. Адже та сама багатовікова практика свідчить і про те, що логіка повторюваності подій, катаклізмів, колізій – буде так, як вже було – безсила перед стихіями, космічні закони яких людині недоступні (хоча й може, поки що). Та чи слід, виходячи з цього, продовжувати шукати логіку сцієнтизму (буде так, як засвідчує дослід минулого) у тих доленосних ситуаціях, де універсальна логіка страху підказує особистості діяти за сценарієм „сліпої” необхідності?

Не маючи змоги тут і докладно розкрити патерни ситуацій такого значення, зупинимось на одній з них, - психологічній. Йдеться про об’єктивну необхідність, (таку наприклад, як аварії ядерних установок, астрокосмічні катастрофи тощо), що як органічна потреба (нужда) імперативно вимагає єднання людей перед лицем тих загроз, які можуть перекреслити саме існування людства.

Мотиви самоспасіння, убезпечення життя як такого в його рефлексуючій формі лежить в основі людської комунікативності. Вони належать до природи психології людини. Підкреслимо, єднання заради життя, а не тільки обміну інформацією, суть того явища, яким є комунікація: *communio* – (з латини) – роблю спільним, пов’язую.

Найвищим рівнем культивованої комунікативності, за нашими даними, виступає особистісний, де вона впевнено усвідомлюється (як генералізована соціальна потреба) та здійснюється не інстинктивно чи примусово (страх соціальних санкцій), а є ініціацією, вчинком. За принципами когнітивного

дисонансу [12] свідомість знаходить і цьому потягу „раціоналізуючі” ерзаци, та беручи до уваги зазначене, вона мала б реалізувати комунікативні сценарії поведінки як інтенцію особистості.

Серед мотивів конструювання образу світу не можна обминути роль тієї якості у комунікативній природі людської психології, що надає кожному її суб'єкту сподівання на обнадіююче взаєморозуміння з іншими людьми, пробудження у них екзистенційного співчуття, на вагомій прояви солідарності й допомоги суспільства, яке має підтримувати людину, запобігаючи вчинкам крайнього відчаю і самотності (альтруїстична емпатія, за М. Шаллором та Р. Чалдіні, 1998). Власне, без цієї надії, що живить кожного з нас напівсвідомими сподіваннями на милість цього світу, або хоча б на взаєморозуміння з іншими, як би це не класифікували у термінах психології, філософії, соціальної педагогіки, життя у його людському сенсі втрачає психологічну, внутрішню свою передумову, перероджуючись у животіння, звідси більшість психоневрологічних і психосоматичних розладів, добре відомих медичній та психотерапевтичній практиці.

Відкриваючись у внутрішньому самопочуванні як переживання захищеності, потрібності, ця надія не тільки заспокоює, а й започатковує розмірковування людини про себе і світ у світлі сподівання на ту єдність з ним, що постає чимось невимірно більшим, ніж вона сама, вмотивовуючи натхнення особистості бути, творити, ставати опорою для інших так само, як вони вчинили стосовно неї. Не кожному і не часто відкриваються всі нюанси й тонкощі цієї життьостверджуючої сили комунікативного інсайту, спонукаючи свідомий рух особистості до глибин власної природи, що функціонально виступає як розуміння свого призначення, та кожен здатен пережити відповідні імпульси комунікативної складової людського буття, вирішуючи практичні завдання самоусвідомлення і самоорганізації у мікро – чи макроситуаціях взаємодії з іншими людьми, які виступають для нього як „Ти”, „Вони”, „Ми”, „Свої”, „Чужі” або якось інакше.

Принагідно зазначимо, що у кожній постановці проблеми особистості згадане соціально-типове й водночас глибинне індивідуальне джерело активності, яким є реліктовий страх, когнітивні сумніви, а також екзистенційні сподівання та породжені останніми оптимізм і надія, поєднавшись у метапсихології дослідника, сформовують певну його позицію, реалізацією якої стає та або інша ідея. Мисленеве експериментування з нею, в ході якого можуть бути подолані паралогізми, антиномічні суперечності, сприяє її систематизації на засадах тієї самої чи вдосконаленої авторської позиції. Ідея розгортається у концепцію, породжує теорії й у випадках, якщо відкрито невідомі раніше факти, парадигму. Вона, як правило, синтезує та подає у „знятому вигляді”, як сказав би Г.Гегель, більшість вже відомих теоретичних припущень, але надає ім. оригінального тлумачення.

На виникаюче при цьому слушне запитання стосовно однозначності чи багатозначності самих фактів, які інтерпретуються в психології особистості авторами, що обіймають різні позиції, не рідко протилежні й взаємозаперечуючі, найбільш вірогідною є відповідь на користь очевидної їх багатозначності. Проведений аналіз провідних „психологічних шкіл” у психології особистості, дозволяє твердити це. Але, натомість розгорнутої дискусії з цього питання, вдамося до аналогії з природничою фізикою, що для сцієнтизму виступає незаперечним авторитетом. Тут методологічний „компроміс” ґрунтується на засадах додатковості (Н.Бор), тобто – не стільки протиставлення концепцій, скільки доповнення їх одна одною. Такого підходу, мабуть, треба було б дотримуватись і в психології, хоча сучасна практика, на жаль, протилежна.

Відносна наукова молодість й, тим більше, ексклюзивна складність психологічного знання до певної міри пояснює феноменологічне буття психології, хоча і не виправдовує його. За цієї практики наукові факти, емпіричні узагальнення дозволяють різноманітні їх тлумачення, в тому числі й паралогічні. Немає, мабуть, необхідності заглиблюватись у доповнення такого ґатунку висновків, адже наявність майже двох десятків моделей

особистості, в яких фігурують, власне, одні й ті ж наукові факти, свідчать про перехідний, пошуковий статус психологічної науки, який свого часу констатували І.П. Павлов, Л.С. Виготський на початку 20-го століття, і реакцією на що стала фізіологічна психологія В.Вундта і психоаналітична практика З.Фрейда та його послідовників, й звичайно, класичний та необіхевіаризм, полеміка з якими очолює новітню добу психології.

Тож інтерпретації правлять бал. Їх оригінальність визначається достовірністю метапсихологічної ідеології авторів, а також її відповідністю соціальним очікуванням суспільства з його культурою і соціально-економічними запитами, готовністю наукової свідомості громадян прийняти чергову „остаточну” концепцію особистості, яка з часом буде заперечена іншою. Адже, як і саме життя, психіка поки що більше зрозуміла як факт, який має кілька інтерпретаційних версій. Однак, завдяки цьому ентузіазму пошук істини триває. В ньому заковано майбутнє наукової психології. Подібно до пошуку смисла людського буття, такі дослідження повинні тривати. Зараз вони відбуваються у форматі відкриття все більш точних корелятивів у соматичному, соціокультурному та космологічному зрізах дійсності.

Комунікативність, як і будь-який інший факт, явище, подію, властивість людської натури, можна описати у психологічних термінах аналізу свідомості й самосвідомості, започаткувавши певний її вимір. У нашому випадку це комунікативний вимір особистості, в якому розглядаються певні координати того психологічного простору, в якому породжується, функціонують, модифікуються саме ці особистісні інтенції, поза якими, є підстави вважати, особистість розкривається секвестровано, бо недостатньо відповідає власній природі, соціальним реаліям буття сучасної людини [8;9;10 та ін.].

Нетрадиційне поняття „вимір”, близьке за значенням до поняття „вимірювання”, використовується нами поза його математичним смислом. Вимір комунікативних явищ у психології особистості означає у цій статті

таке їх пізнання, яке має на меті вмістити ці особливості особи у ті або інші орієнтири, систему теоретичних і методологічних координат, щоб глибше пізнати сутність комунікативної якості, розкрити її неоднозначну сутність, й одержати додаткові відомості в інтересах наукової об'єктивності та звичайно, соціальної практики застосування відповідних відомостей у зростаючій сфері ситуацій людського співжиття, поліпшення його якості.

У комунікативному вимірі особистість має розглядатись щонайменше з двох точок зору (згадаймо „подвоєння” свідомістю дослідника картини світу). По-перше, у когнітивному плані з метою досягти психологічними засобами об'єктивні свідчення особистісного буття. Таке відображально-пізнавальне вивчення повинно відповісти і на питання щодо усвідомлення особою свого „внутрішнього” світу, який доповнює аналізом поведінки, діяльності об'єктивні обставини суспільних ситуацій у їх загально прийнятих значеннях. По-друге, розкрити смисловий, екзистенцій зріз особистісного буття у його рефлексивному відображенні, зосередженому, зокрема, на самовідображенні особистістю як суб'єктом переживання зв'язків із іншими людьми та знаковою системою дійсності в цілому. Предметом вивчення має бути також особистісний досвід цього суб'єкта – побічний результат соціально-психологічного співжиття з іншими – оскільки в ньому міститься відповідний потенціал особистості.

Таким чином комунікативність як іманентна генералізована потреба особистості постає у кількох своїх функціях: біологічному (на рівні індивіда), соціальному (спілкування) та особистісному (на ціннісному, духовному рівні) й особистісно-рефлексивному, якщо особистість здатна до високих проявів соціабельності, коли вона прагне включати у своє буття загальнолюдські проблеми, ототожнюючи себе із людством.

Література.

1. Асмолов А.Г. О предмете психологи личности / А.Г. Асмолов // Вопросы психологии. – 1983. - №3. С.118 – 125.

2. Балл Г. О. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Г.О. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. С. 25 – 53.
3. Гальперин П. Я. Введение в психологию / Петр Яковлевич Гальперин. – М.: МГУ, 1976. – 150с.
4. Кон И.С. Социология личности / Игорь Семенович Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383с.
5. Кремень В.Г. Інноваційний вектор в освіті як виклик часу / В. Г. Кремень // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2010. – Вип. 38. С. 5-17.
6. Кричевец А.Н. Ценностно-перформативное измерение психологических теорий / А. Н. Кричевец // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2010. – Т.7, №4. – С. 3 – 19.
7. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / Сергій Дмитрович Максименко. – К.: Наукова думка, 1999. – 216с.
8. Мусатов С.О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз / Сергій Олександрович Мусатов. Київ. Рівне: ЛістаМ, 2003. – 176с.
9. Мусатов С.О. Полемічні акценти у визначенні предмету психології особистості / Сергій Олександрович Мусатов // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. – 2010. – Вип. 38. С. 247-256.
10. Сучасний вчитель як суб'єкт педагогічної комунікації: [наук.-метод. посібник / ред. Мусатов С.О.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 176с.
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424с.
12. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Леон Фестингер. – СПб. Речь, 2000. – 320с.
13. Шарден де П.Т. Феномен человека / Пьер Терярд де Шарден. М.: Прогресс, 1965. - 298с.
14. Jaspers K. Vernunft und Existenz / Karl Jaspers. Groningen, 1935. – 186p.